

DÉU I L'ECLIPSI DE LES ICONES.¹

DUES POSTIL·LES A KIERKEGAARD

Francesc Torralba

En aquest treball, el professor Francesc Torralba analitza les condicions per a un discurs sobre Déu en la societat postmoderna. A partir de dues lúcides reflexions de Soeren Kierkegaard, l'autor mira d'examinar les possibilitats i les dificultats per edificar un discurs coherent i raonat sobre Déu.

1. Prolegòmens

203

No hi ha dubte que una de les tasques més difícils i alhora més serioses que es plantegen en el present és l'elaboració coherent i raonada d'un discurs sobre Déu. De fet, abunden molts logoi sobre Déu, però no tots els discursos que es teixeixen sobre el misteri de Déu poden qualificar-se de mínimament raonables. L'ésser, com va afirmar Aristòtil, es diu de moltes maneres, però també Déu és susceptible de ser dit de múltiples maneres. La reflexió sobre el mode que cal que tingui el discurs sobre Déu en el context de la Modernitat cansada és del tot pertinent, ja que, amb massa freqüència, acaba essent un discurs intrareligiós que no té clau de significació per al ciutadà contemporani secularitzat.

La vertebració d'un discurs sobre Déu en una societat que ha estat qualificada de postcristiana i plural des del punt de vista ètic, estètic, social i religiós es planteja com una tasca de *transcendència* enorme, especialment en un món com el nostre, on la idea de Déu,

¹La preocupació per teixir un discurs raonable sobre Déu en la Postmodernitat ja fa temps que forma part de les meves meditacions. Aquest text que, originàriament, respon a una conferència impartida a l'Ateneu de Barcelona és, en part, la represa d'una temàtica que ja vaig tractar a: Deixar-se trobar. L'itinerarium Dei en la Postmodernitat, en Qüestions de Vida Cristiana 183 (1996) 44-59.

lluny de ser una idea oblidada, és, si més no, una paraula emprada en molts contextos com a pretext per cometre actes bàrbars que atempten directament contra la dignitat sublim de la persona humana. Contràriament al que profetitzaven els filòsofs de la sospita, Déu, o més ben dit la paraula *Déu*, segueix essent present en els discursos públics contemporanis, tant en l'esfera política, com en l'esfera mediàtica. Ara bé, els continguts que es donen a aquest signe lingüístic són variats i complexos.

L'articulació enraonada d'un discurs sobre Déu només és possible si es posa entre parèntesis aquest ús abusiu de la paraula *Déu*, que es fa des de contextos tan religiosos com civils. *L'épokhé* husserliana sembla del tot necessària quan es tracta d'explorar, amb una mínima seriositat, la idea de Déu. Ara bé, si buidem la paraula *Déu* de totes aquestes nocions i significats que tradicionalment i actualment se li atribueixen, la paraula *Déu* es converteix en una paraula-buida, en un concepte-foradat que pot ser *omplert* de maneres molt diverses. Hi ha el perill també d'elaborar un discurs que tan sols sigui significatiu per als qui parteixen d'una certa experiència de fe i que deixi de tenir sentit per als qui se situen en una posició agnòstica.

 204

El repte que ens plantegem, a tall de prolegomen, en aquest petit article, és analitzar les condicions de possibilitat per a poder discórrer sobre Déu d'una manera raonada i coherent en la nostra hora present, és a dir, d'un mode que tingui una certa clau de recepció *també* per als qui se situen al marge de l'experiència de fe i moltes vegades consideren estèril o fins i tot banal tota paraula sobre Déu. Les paraules que segueixen a continuació no tenen cap finalitat apologètica, sinó que pretenen mostrar les possibilitats i les dificultats presents per articular, formalment i sistemàticament, un discurs sobre Déu des d'un plantejament filosòfic. Diguem que, seguint la tradició kantiana, el text que oferim a continuació pretén recollir un conjunt meditacions transcendents, és a dir, de reflexions, en clau personal, sobre les condicions de possibilitat d'un discurs sobre Déu en la nostra contemporaneïtat. El que cerca l'autor d'aquest text és, en últim terme, d'explicar-se a si mateix i tracta de pensar la coherència interna que pot arribar a tenir l'acte de fe.

2. El telos del discurs sobre Déu

D'on brolla la necessitat de discórrer sobre Déu? Fonamentalment respon al desig que té el creient de comprendre i d'explicar-se a si mateix i també als altres l'experiència que sent en la seva

interioritat. Tot ésser humà, per natura, desitja comprendre allò que viu, allò que sent, i necessita emparaular les seves experiències, és a dir, dir-les, formular-les de la millor manera possible. La necessitat explicativa de l'ésser humà és conseqüència directa de la seva natura racional, del fet de ser allò que Aristòtil en diu *animale rationale*. El creient tracta de comprendre la seva fe, per bé que no pugui explicar-la del tot, ni xifrar-la d'una manera totalment racional.

El discurs sobre Déu emergeix d'una experiència que, des de la perspectiva creient, es llegeix com una transformació radical de la persona que la viu. Si bé és veritat que l'expressió "experiència de Déu" és summament complexa, el fet és que el creient, en la seva formulació verbal, afirma tenir, a través de l'acte de fe, una experiència de Déu, encara que, certament, té dificultats *extraordinàries* a l'hora de verbalitzar-la, de pensar-la i molt més encara de fer-la comprensible a algú que, directament, nega la possibilitat d'una experiència *tal*.

No és la nostra comesa, ara, tractar de mostrar el caràcter polivalent que pot tenir l'experiència humana, però sí indicar que, segons quin concepte d'experiència s'utilitzi, pot arribar a ser una *contradictio in terminis* referir-se a quelcom així com el que s'expressa en la fórmula: "experiència de Déu". D'una manera intuïtiva, tan sols volem indicar que, des del nostre punt de vista, l'ésser humà és un animal capaç potencialment de múltiples experiències, ja sigui d'ordre físic com metafísic, entre les quals hi ha l'experiència de Déu. Com ha posat de manifest Xabier Pikaza, l'ésser humà és un ésser d'experiències i a través del cos d'experiències que viu es va construint la seva identitat personal. En el marc d'aquest cos d'experiències, l'experiència religiosa hi té un valor especial.

La fe és, per sobre de tot, una experiència humana, és la resposta a una crida que el creient sent en la seva interioritat i és, precisament, a partir d'aquesta experiència fontal que s'origina el discurs sobre Déu. És evident que, quan el creient tracta de comunicar en paraules humanes allò que sent en la seva interioritat, viu una certa tensió entre el marc d'experiència i la fragilitat del llenguatge humà, però, tanmateix, sent la necessitat de dir, fins i tot en termes transgressors, allò que, pròpiament, no pot ser dit. És propi del llenguatge sobre Déu una certa tendència transgressora, una tendència a forçar els límits del llenguatge, un desig de dir el que, pròpiament, no pot ser dit, sinó tan sols mostrat (L. Wittgenstein).

3. Déu, més enllà de les icones

En tot discurs raonat sobre Déu és essencial pensar la distància radical i abismal entre Déu i les múltiples representacions mentals que ens fem de Déu al llarg de la nostra vida. L'ésser humà s'elabora representacions de Déu a partir dels materials culturals de què disposa. Des del començament de la seva vida fins al final, Déu se li apareix en la consciència representat de determinades maneres. No ens referim a les icones visibles de Déu que es poden observar en la iconografia artística, sinó a les icones invisibles, a les que són de tipus mental i que formen part de la nostra identitat més íntima.

El creient afirma tenir experiència de Déu, però, a l'hora de representar-se mentalment Déu, s'adona de la infinita distància qualitativa, per dir-ho amb les paraules de Kierkegaard, que hi ha entre les seves representacions mentals que, irremissiblement, són d'origen històric i cultural, i la mateixa realitat de Déu que ultrapassa qualsevol marc de representació. Aquesta tensió és essencial en la vida del creient i, precisament, per això, s'imposa la tasca de repensar i de qüestionar-se seriosament les imatges mentals de Déu i els seus orígens, que poden ser molt allunyats del que és l'experiència religiosa pròpiament dita.

En moltes circumstàncies, les imatges mentals de Déu, les icones que irremissiblement tenim en la nostra estructura mental, en lloc d'afavorir una trobada amb Déu, es converteixen en obstacles infranquejables. En el creient és essencial, doncs, una certa pràctica de-constructora, un cert ateisme militant, entenent aquest ateisme com un treball de negació de les icones de Déu, per descobrir més enllà d'aquestes icones mentals el Déu amagat, com deia Ch. Ducoq, el Déu metasensible.

Déu, tal com el pensem aquí, és més enllà de les nostres icones mentals. En la vida de la fe, cal fer un recorregut sense fi cap al veritable rostre de Déu. L'ateisme és, en aquest sentit, necessari en la vida de la fe, però no com un lloc d'arribada, sinó com un itinerari de transició vers el Déu que es troba més enllà de tots els noms i de tots els conceptes. Només en podem parlar des de l'acte de fe. Si Déu no ens hagués buscat a nosaltres, nosaltres mai no l'hauríem pogut buscar. Però Déu, Amor infinit, supera la distància infinita entre el finit i l'Infinit i es revela en el cor més profund de l'home.

Karl Jaspers ho expressa així: "El nostre vertader comportament envers Déu ha trobat la seva expressió més profunda en les frases de la Bíblia següents: *No t'has de fer cap imatge ni representació*. Això

va voler dir una vegada: la condició invisible de Déu prohibeix adorar-lo en imatges de déus, ídols o talles de fusta. Aquesta prohibició palesa s'aprofundeix en aquella que Déu no tan sols és invisible, sinó irrepresentable i inimaginable. Cap representació no li pot correspondre i no hi ha cap cosa a la qual sigui permès de posar-se al seu lloc. Totes les representacions són, sense excepció, mites, i com a tals, plens de sentit en el seu caràcter minúscul de simples representacions; però supersticions, si es prenen per la realitat mateixa de Déu"².

Cada manera de veure, en tant que imatge, en indicar justament encobreix; la proximitat més decisiva de Déu és en l'absència d'imatges. I afegeix Jaspers: "Allò suprapersonal, la pura realitat de Déu, certament es va intentar copsar sense imatges en la seva incomprendibilitat per part del pensament especulatiu de l'ésser de Parmènides i Plató, pel pensament hindú de l'Atman-Brahman, pel xinès Tao; però tots aquests pensaments tampoc no poden assolir, en el seu acompliment, allò que volen. Per a les facultats intuïtives de l'home sempre apareix la imatge. Quan, però, en el pensament filosòfic, intuïció i objecte gairebé desapareixen, resta potser al final una silenciosa consciència present que pot ser, no obstant això, font de vida en la seva força"³.

4. Obstacles o possibilitats d'una paraula sobre Déu

Segons com es miri, en l'hora present, hi ha molts obstacles a l'hora de parlar de Déu, però molts d'aquests obstacles es converteixen també en possibilitats. Allò que aparentment obtura la possibilitat d'edificar un discurs sobre Déu, ens obliga a repensar els modes de construcció del discurs al llarg de la història i ens impel·leix a meditar altrament allò que ja donàvem per pensat o, fins i tot, per *massa* pensat.

El fet és que alguns d'aquests obstacles es converteixen en possibilitats inèdites per reelaborar el discurs sobre Déu amb unes certes garanties de raonabilitat. Dient-ho ras i curt, els mestres de la sospita, lluny d'haver enderrocat la possibilitat de discórrer sobre Déu, han aconseguit desfer-ne algunes representacions icòniques i han mogut la consciència del creient a repensar Déu d'una altra manera. Els mestres de la sospita, amb la seva crítica àcida i mordaç, obren possibilitats a un altre mode de discurs sobre Déu que,

²K. JASPERS, Introducció a la filosofia, Edicions 62, Barcelona, 1993, p. 91.

³Ibidem, p. 91.

certament, encara no està elaborat, però s'ha anat esbossant al llarg de la gran teologia del segle XX.

4.1. *La pretesa mort de Déu*

L'anunci de la mort de Déu pot considerar-se un obstacle a l'hora de parlar de Déu, però també pot interpretar-se com una possibilitat inèdita en la història. Encara que pugui semblar una paradoxa, en la vida del creient, cal anorrear moltes vegades la imatge mental de Déu, per deixar que el Déu que es troba més enllà de tota icona pugui revelar-se nítidament al cor de l'home que cerca amb transparència.

La tendència a instal·lar-se en determinades imatges de Déu converteix la vida cristiana en un conjunt de tòpics i estereotips. En aquest sentit, la vida del cristià tal com la imagina Kierkegaard és una existència escèptica, no en el sentit negatiu de la paraula *escèptic*, sinó en el sentit més genuïnament grec: és la vida d'algú que busca (*Skeptikós*). La posada entre parèntesis de les imatges tradicionals de Déu ens impel·leix a sortir del territori conegut i explorar noves dimensions.

208

La vida cristiana cal que passi per "la mort de Déu", perquè aquesta mort obre horitzons nous en la manera de comprendre i d'aproximar-se a Déu. La mort de Déu ens impel·leix a ser extraordinàriament cautelosos en el llenguatge sobre Déu. Ens mou a escoltar el que Déu diu i a evitar de parlar en nom de Déu. Contràriament al que postulaven els mestres de la sospita, la "mort de Déu" no significa el seu anorreament total com a ésser, sinó la seva desfeta com a icona construïda per l'home. Déu només es pot revelar autènticament si hi ha unes condicions òptimes de recepció en l'esperit de l'home. La *catarsi* de les icones mentals de Déu és una *preparatio* essencial a la recepció de la crida de Déu en el fons del cor de l'home.

4. 2. *L'eclipsi de Déu*

Una de les tesis més conegudes del segle XX és que Déu ha quedat eclipsat darrere d'un politeisme pràctic que es dona en la vida social i col·lectiva. Aquesta observació d'arrels buberianes es pot considerar un obstacle a l'hora d'edificar un discurs sobre Déu, però també es pot llegir com una possibilitat de primer ordre. D'una banda, indica que per a molts homes i dones del nostre temps Déu ha deixat de ser una Presència, per esdevenir una Gran Absència, Algú desconegut i ignorat. D'altra banda, però, aquest

eclipsi també preserva Déu de les divinitats interessades que forgem els humans.

El Déu que es revela en la història no s'identifica amb cap dels ídols que construïm per satisfer els nostres interessos i les nostres necessitats de consol i de protecció davant de la irrupció del mal en les nostres vides fugisseres. El Déu que es mostra en la història no és un déu fet a la mida humana, sinó el Déu que captiva l'home i el despulla.

4. 3. *Les múltiples instrumentalitzacions de Déu*

Vivim en un context on les instrumentalitzacions de Déu i del sagrat proliferen en àmbits molt diferents. Aquest ús i abús de la idea de Déu pot esdevenir un obstacle de primer ordre a l'hora de construir un discurs raonable sobre Déu, però també pot ser-ne la condició de possibilitat. Déu és una de les realitats més històricament instrumentalitzada. Des de poders religiosos, polítics, militars o econòmics, Déu ha estat emprat com a còmplice de determinats interessos que, en algunes ocasions, han generat injustícia i barbàrie. Aquesta instrumentalització de Déu dona ales als crítics de la idea de Déu i la relacionen estretament amb la follia destructora. Després de l'Onze de Setembre de Manhattan, aquesta instrumentalització es fa del tot palesa tant en un bàndol com en l'altre.

 209

4. 4. *L'obertura a d'altres universos culturals i religiosos*

No és cert que vivim en un univers on Déu ha desaparegut de l'horitzó. Més aviat vivim en un món poblat de déus. Hi ha moltes divinitats que afloren en la nostra vida quotidiana i generen processos d'imitació, de sofriment i d'ascètica. Els fluxos migratoris que s'estan produint arreu del món afecten particularment Europa. La nostra societat s'està convertint en una societat d'acollida i el marc de convivència que es dibuixa en el futur immediat és inequívocament plural. En aquest context de pluralitat ètnica, lingüística, social, cultural i ètica, també és detectable la diferència religiosa.

La pluralitat d'opcions religioses i de creences no és un obstacle a l'hora de bastir un discurs sobre Déu, però sí és un desafiament de primer ordre. En una societat homogènia és essencial cercar els punts de trobada entre les diferents creences per tal de trobar un terreny comú per edificar la convivència. Els exclusivismes i els tancaments no són pertinents en un temps d'aquestes característiques. En aquest àmbit plural també hi ha la possibilitat de sucum-

bir a un discurs sincrètic que dissolgui les identitats pròpies de cada tradició. La construcció d'un discurs sobre Déu en la societat plural no pot forjar-se des del solipsisme i el monòleg, sinó que obliga necessàriament a l'obertura als altres i a la comprensió de llurs posicions.

5. Dues postil·les kierkegaardianes

Segueixo pensant, com en altres textos que he publicat sobre aquesta delicada qüestió, que un dels pensadors contemporanis que explora, amb més finor intel·lectual i precisió semàntica, les possibilitats *reals* d'un discurs sobre Déu és l'escriptor danès S. Kierkegaard (1813-1855).

En la seva obra, s'aproxima a la realitat de Déu des diversos viarans, però, en aquesta ocasió, només vull destacar dues idees al voltant del Misteri dels misteris que són pertinents recuperar en una reflexió sobre les condicions de possibilitat per a un discurs sobre Déu en l'hora present: Les dues són originàriament cristianes, però també tenen clau de recepció en altres tradicions no cristianes. La primera és la idea de Déu com a Diferència Absoluta i la segona és la idea de Déu com Algú que adopta la figura de servent.

5.1. Déu com a Diferència Absoluta

Vegem la primera. En un fragment de la seva obra *Filosofisker Smuler* (1844), Kierkegaard afirma: "Què és allò desconegut? És el límit al qual s'arriba sempre i, vist d'aquesta manera, quan se substitueix la definició de moviment per la de repòs, és allò diferent, allò absolutament diferent. Però és allò absolutament diferent per al qual no hi ha cap indicatiu. Definit com allò absolutament diferent sembla estar a punt de revelar-se, però no és així, ja que la raó no pot ni tan sols pensar la diferència absoluta. En efecte, ella no pot negar-se absolutament a si mateixa, però s'ocupa d'allò i pensa la diferència en si mateixa tal com la pensa per si mateixa; tampoc no pot elevar-se absolutament per sobre de si mateixa i només pensa l'elevació sobre si mateixa quan la pensa respecte a si mateixa. Si allò desconegut (Déu) no roman únicament com a límit, aleshores un únic pensament es fon en molts pensaments al voltant d'allò que és diferent"⁴.

⁴S. KIERKEGAARD, SV; IV, 238. Hi ha la traducció castellana de Rafael Larrañeta a *Migajas filosóficas*, Trotta, Madrid, 1997, p. 57.

5.2. Déu adopta figura de servent

Com és possible superar la diferència qualitativa infinita que hi ha entre Déu i l'home? Segons Kierkegaard, l'home és incapaç de superar-la, no té l'aptitud per alçar-se fins a la dimensió transcendent, però Déu pot revelar-se en el seu cor i mostrar-li el seu rostre. Per a Déu, tot és possible. Però, per què hauria de revelar-se Déu, la Diferència Absoluta, a aquell ésser indigent i feble, pols de la pols, que és l'home? La resposta coherent que es proposa des de la filosofia de Kierkegaard es troba en la concepció de Déu com Amor sense límits, com Algú que es dona totalment a l'altre de si mateix sense cap necessitat.

Kierkegaard expressa la seva idea de Déu en un text dels *Papirer*: "Déu és amor. Aquesta és la tesi del Cristianisme. Aquesta tesi inclou dues parts: Déu estima i Déu vol ser estimat. Aquestes dues parts *in equilibrium* fan vertader el Cristianisme. Si algú fos capaç d'adherir-se a aquesta possibilitat, al fet que Déu és amor, en el sentit que estima i que vol ser estimat, sentiria immediatament temor i tremolor. El mateix passa amb una pobra noia quan és objecte d'amor per part d'un home poderós, que l'estima amb tota la seva ànima... En certa manera, res no és més impactant que la certesa que Déu és amor, que el fet d'estimar és la seva essència"⁵.

En la concepció kierkegaardiana, Déu és definit, substancialment, com Amor (*Ågape*). Allò que defineix la natura de Déu és una activitat: l'activitat d'estimar i l'amor és obertura a l'altre de si mateix, és sortida cap a l'altre, voluntat de bé en l'altre. Ho expressa en un altre text dels *Papirer*: "L'essència de Déu (*Gudsvaesen*) és que Ell és amor"⁶. Això vol dir que Déu estima i vol ser estimat (*Gud elske og vil vaere elsket*). Des de la perspectiva cristiana, l'experiència de Déu és una experiència que no pot narrar-se únicament o solament en termes intel·lectuals, sinó essencialment en termes afectius, la qual cosa no significa, però, que estigui buida de contingut intel·lectual.

L'experiència de Déu, en la perspectiva cristiana, és l'experiència de l'Amor més gran, de l'Amor sense càlcul que ultrapassa el marc del *do ut* des pròpiament humà. Això vol dir que una pedagogia de l'experiència de fe és també una pedagogia de l'amor, perquè Déu no és una idea abstracta, sinó que és, en la seva essència, amor. Iniciar algú en l'experiència de Déu és iniciar-lo en l'experiència de

⁵Pap., XI 2 A 99.

⁶Pap., IX A 195.

l'amor, perquè només és possible conèixer Déu a partir de l'acte d'estimar, ja que Déu, com es diu en la *Primera Carta de Joan* (4, 7-8), és essencialment *Àgape* (Amor).

Des de la fe cristiana, s'assumeix la tesi que Déu es manifesta en el món sota la forma de servent. La forma de servent no és estranya a la lògica de l'Amor més gran, sinó que és conseqüència directa de l'excentricitat de l'Amor. Déu "surt" de si mateix, per anar a trobar l'home, per revelar-se-li al seu cor i posar-se al servei de la seva plenitud. D'aquesta manera, davalla al món fenomènic sense deixar de ser Déu. Es fa igual amb l'home, parla la seva llengua, s'exposa al patiment i a la mort, abandona la seva esfera celestial, per tocar la història i salvar-la des de dins. Déu no és, de cap manera, un obstacle al desenvolupament de la trajectòria de cada ésser humà, sinó la força que l'empeny a construir-se com a persona.

Kierkegaard ho expressa així: "Déu vol mostrar-se en la figura del *servent*. Aquesta forma de servent no és com si un rei es posés a sobre una capa de pobre que, en quedar-li malament, mostra el rei que hi ha amagat, tampoc és com l'atuell estiuenc lleuger que es posa Sòcrates, que amb molt poc teixit gairebé el cobreix, però també el destapa. Aquesta forma de servent és la seva vertadera figura. És allò insondable de l'amor: desitjar ser igual a l'estimat, no per joc, sinó seriosament i de veritat. I aquesta és l'omnipotència decisiva de l'amor: aconseguir el que ni tan sols Sòcrates o el rei van aconseguir"⁷.

Abstract

In this work, professor Francesc Torralba analyses the conditions for a discourse about God in the post-modern society. Starting from two brilliant reflections by Soeren Kierkegaard, the author examines the possibilities and difficulties to build a coherent and sensible discourse about God.

⁷SV., IV, 225. Hi ha la traducció castellana: Migajas filosóficas, Trotta, Madrid, 1997, p. 46.